

Ny norsk språkpolitikk?

Av Lars S. Vikør

I alle nordiske land arbeides det nå for å komme på høyde med de språkpolitiske utfordringene i vår tid. Det får uttrykk i en rekke store analyser og strategidokumenter utarbeidet i samarbeid mellom faglige instanser og ressurspersoner, og politiske myndigheter. Det største og viktigste bidraget i norsk sammenheng kom i sommer: stortingsmeldingen *Mål og mening. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. En stortingsmelding er et dokument regjeringen utarbeider og legger fram for Stortinget, som deretter tar standpunkt til innholdet og følger opp med konkrete vedtak og bevilgninger.

Stortingsmeldingen, som har nummeret 35 (2007–2008), er utarbeidet av Kultur- og kirkedepartementet. Den skal behandles av Stortinget over nyttår. Meldingen behandler et mylder av emner, men jeg beskriver her noen få hovedområder. Først tar jeg opp forholdet mellom norsk og engelsk på sentrale samfunnsområder, særlig, men ikke utelukkende, forskning og høyere undervisning. Deretter tar jeg opp det særnorske spørsmålet om bokmålets og nynorskens relative status, og om nye tendenser i norsk rettskrivningspolitikk. Jeg kommer også kort inn på de tradisjonelle mindretallsspråkene i landet, særlig samisk og kvensk. Jeg gir generelle beskrivelser av de ulike saksområdene og avslutter hver del med en kort omtale av hva meldingen foreslår. Til slutt noen få ord om de nærmeste framtidsutsiktene.

1. Norsk – engelsk

Domenetap

I hele Norden har spørsmålet om domenetap til engelsk vært selve hovedsaken i den

språkpolitiske debatten de siste tjue år (når en unntar de minste samfunnene: det samiske og det grønlandske, der det respektive statsspråket har vært den viktigste trusselen). *Domene*, et opprinnelig fransk lånord, betyr her ‘samfunnsmessig bruksområde’ – en ny bruk inspirert av engelsk (!) *domain*. De viktigste domeneene i denne sammenhengen er utdanning og forskning, teknologi, næringsliv og økonomi, forsvar og sikkerhetspolitikk, underholdning og ungdomskultur.

Dette er delvis områder hvor nasjonalspråket, norsk, rådde grunnen inntil for kort tid siden, delvis helt nye domener som har oppstått den siste mannsalderen, der medieteknologi og særlig datateknologi er framstående eksempler. At internasjonal kontakt som en hovedregel må foregå på engelsk, er det vanskelig å komme bort ifra. Luftfarten er et godt eksempel: Den er helt avhengig av et omforent internasjonalt språk for i det hele tatt å kunne fungere på en effektiv og trygg måte. Men problemet er kontakten med publikum, som hittil har foregått på de ulike nasjonalspråk, og hvor engelsk ofte ikke fungerer. På det domenet er det viktig å styrke nasjonalspråkene fortsatt.

Et annet eksempel er jus, som jo tradisjonelt er en svært nasjonal vitenskap; de enkelte lands lovspråk er nasjonalspråket. I dag blir vi stadig mer innvevd i et internasjonalt rettssystem, med engelsk som det ledende internasjonale språket. Her er det viktig å holde oppe det nasjonale språket for å bevare et demokratisk rettssamfunn.

I Norge, som i andre land, har det foregått en stadig utvikling i retning av engelsk på en rekke slike områder eller domener.

Det har også vært mye offentlig debatt om saken. Debatten fokuserte tidligere mest på engelske lånord i norsk, som mange opplevde som en trussel om språklig utvanning og oppløsning. Denne frykten er dempet nå, fordi totalovergang til engelsk med den følge at norsk blir “ubrukelig”, på sikt blir opplevd som en større trussel (språket har tross alt overlevd et betydelig lånordinntak i tidligere tider).

I debatten er det de “engelskskeptiske” som har hatt overtaket. De som forsvarer den engelske frammarsjen, har i mindre grad tatt ordet, men det er deres politikk som i stillhet har vunnet fram – langt ifra fullstendig, men et godt stykke.

Universitetene

Det mest omdiskuterte domenet er universitetssektoren, fordi store deler av denne har gått utviklingen nesten til ende. Engelsk er langt på vei blitt det nøytrale bruksspråket, mens norsk knapt er akseptert i vitenskapelige publikasjoner. Dette gjelder framfor alt medisin og naturvitenskapelige fag, i mindre grad samfunnsfag og jus, og enda mindre humanistiske fag som språk, litteratur, kulturfag og historie. Men tendensen er tydelig her også.

Debatten om disse spørsmålene har konsentrert seg om noen spesielle emner. En ting er undervisningsspråket på universiteter og andre akademiske institusjoner. Det stod tidligere i universitetsloven at undervisningen normalt skulle være på norsk, men at den kunne være på andre språk etter særskilte behov. Ved en revisjon av loven ble denne passusen tatt ut i 2002, til sterke protester fra representanter fra de “nasjonale” sektorene på universitetene. Det har klar sammenheng med det økte behovet for undervisning og kurs på engelsk for utenlandske studenter, og en sterkere tendens til å ha

kurs på engelsk også for norske studenter, særlig på medisin. Likevel: Den alt overveiende delen av undervisningen på norske universiteter foregår på norsk. Det mest urovekkende er at pensumlistene i de fleste fag er dominert av engelsk; mangelen på oppdatert norskspråklig faglitteratur – originalskrevet eller oversatt – er følbart, og det vil bli verre uten et krafttak for å stimulere til lærebok- og fagbokproduksjon på norsk.

Et annet mye omdiskutert emne er den såkalte “tellekantreformen”. Den går på forskningspublikasjon, som gir penger til de aktuelle fagmiljøene etter visse kriterier. Kriteriet er at publikasjonene skal ha form av artikler i internasjonale fagtidsskrifter med såkalt fagfelle vurdering (“peer review”). Tidsskriftene blir etter vurderinger i fagmiljøene delt i en eliteklasse (“nivå 2”), som gir flere publikasjonspoenger enn de som kommer i en lavere klasse (“nivå 1”). Denne kvantifiseringen av forskningsredigeringen er det mange som er imot, og det blir hevdet at det fører til en kraftig stimulans av forskningspublikasjon på engelsk og en diskriminering av norsk. Dette er nok bare delvis riktig; også norsk- og skandinaviskspråklige tidsskrifter har kommet inn på nivå 2, men det er innenfor humaniora. På de aller fleste fagområder dominerer engelsk som vitenskapsspråk, slik at denne publikasjonshonoreringen automatisk vil fremme engelsk overfor norsk og andre nasjonalspråk, uavhengig av hvordan reglene for poengberegning er formulert.

I det hele tatt: Domenetapene til engelsk blir i stor grad drevet fram av internasjonale drivkrefter, og den nasjonale innflytelsen på utviklingen har sine grenser. Det er talende at “anglifiseringen” av bedriftslivet i liten grad har avfødt offentlig debatt utover en del beklagelser, fordi dette er et område der staten ikke kan gjøre seg særlig gjeldende.

Universitetssektoren er derimot statlig, men altså innvevd i et globalt system. Dermed kommer konfliktene sterkere fram her, og det er konflikter som i stor grad går mellom ulike fagmiljøer, etter linjer jeg allerede grovt har skissert.

Parallellspråklighet

De siste årene har flere norske universiteter begynt å forme en politikk for hvordan problemene skal håndteres på de ulike institusjonene. Det nye slagordet er “**parallellspråklighet**”: Det går ut på både å hevde norsk som vitenskapsspråk og bruke engelsk der internasjonaliseringen gjør det nødvendig. Det konkrete innholdet i dette begrepet er ofte ganske vagt, det er et forhandlings-spørsmål i stor grad. Det ligger en fare, som noen har påpekt, i at engelsk blir “**forskningsspråket**” og norsk “**formidlings-språket**”.

I *Mål og mening* er emnet grundig omtalt. Dokumentet konkluderer med at det vil lovfeste sektorens plikt til å bruke og dyrke norsk og utvikle norsk fagspråk innenfor **rammen av “parallellspråkligheten”**. Setningen om at norsk skal være det vanlige undervisningsspråket, blir derimot ikke tatt inn i loven igjen, bl.a. på grunn av betydelig motstand innenfor sektoren selv. Departementet mener en slik bestemmelse vil være et slag i luften, men mange universitetsansatte er uenige i den vurderingen.

Meldingen inneholder en fyldig drøfting av spørsmålet om en generell språklov. Utgangspunktet er det svenske forslaget til språklov, som slår fast at svensk skal være hovedspråk i Sverige og at staten har ansvar for de nasjonale minoritetsspråkene og det svenske tegnspråket, og beskriver borgernes språklige rettigheter (rett til å lære og bruke nasjonalspråket svensk, og rett for dem som har andre morsmål inkl. tegnspråk, til å lære,

bruke og utvikle morsmålet). Departementet ønsker å gå videre med arbeidet for en norsk språklov etter de samme retningslinjene, men legger i denne omgangen ikke fram noe konkret forslag.

2. Bokmål – nynorsk

Splittelsen av det norske språket i to skriftlige målformer, bokmål og nynorsk, går tilbake til 1800-tallet. Både bokmålet og nynorsken er resultat av den språklige frigjøringen fra dansk etter unionen med Danmark, og språkstriden behersket store deler av norsk kulturliv på 1800- og 1900-tallet.

Bokmålet baserer seg på dansk, men er fornorsket etter talemålet på Sørøstlandet, den regionen der Oslo er sentrum. Nynorsken ble laget som en rekonstruert fellesnorm av alle norske dialekter, særlig de som hadde bevart flest gammelnorske trekk, og som fantes på Vestlandet og i fjellbygdene i sentrum av Sør-Norge. Allerede i 1885 ble de to målformene formelt likestilt av Stortinget, og etter hvert arbeidet nynorsken seg fram som litteratur- og kulturspråk; den fikk sine egne nasjonale kulturinstitusjoner og sin samfunnsmessige forankring på Vestlandet og i fjellbygdene, men også i bygder andre steder i Norge. Med sin offisielle status blir den brukt i statstjenesten, i skolen, og i presse og i kringkasting. Men bokmålet er det kompakte flertallsspråket, unntatt i de regionene der nynorsken fikk fotfeste i skolen og lokalt næringsliv og forvaltning. På det meste, midt på 1900-tallet, hadde 30 % av skolebarna nynorsk som hovedmål, i dag er det knapt 15 %. Det har altså skjedd en tilbakegang etter krigen, størst de første årene, atskillig langsommere de siste årene. Nynorsken har ikke fått fotfeste i byene, unntatt i spesielle miljøer som inngår i den nasjonale bevegelsen for nynorsk.

I det muntlige språket bruker nordmenn

fremdeles dialektene sine i langt større utstrekning enn svensker og dansker, og dialektene har sentrale trekk felles med nynorsk langt utenfor de delene av landet der nynorsk er skriftspråk. I tale må vi si at det er et kontinuum mellom dialekter, bokmål og nynorsk. Mange snakker blandingsspråk med elementer fra alle – noe som også kommer av at flyttingen og mobiliteten i befolkningen har økt så sterkt de siste par mannsaldrene.

For staten var det i begynnelsen viktig å arbeide for en heling av den språklige splittelsen, for å unngå at den ble til en nasjonal splittelse, og det skjedde på to måter. For det første ønsket en å eksponere mest mulig av folket for begge målformene. Allerede fra 1907 var det således en plikt for alle som tok gymnaseksamen å skrive en stil på begge målformer, en som hovedmål, den andre som sidemål. For majoriteten er bokmål hovedmål, nynorsk sidemål. Dette gjelder enda (fra åttende klasse i grunnskolen av), og det har alltid vært kontroversielt blant bokmålsbrukerne. Men denne ordningen har trolig bidratt til at alle med norsk som morsmål nå forstår begge målformene uten særlige problemer; slik sett fungerer norsk som ett språk.

Den andre veien mot en nasjonal og språklig samling var å nærme målformene til hverandre gjennom en serie rettskrivningsreformer. Dette var mulig ved å basere seg på østlandske dialektformer, siden de i stor grad utgjorde mellomformer mellom de typiske nynorsk- og bokmålsformene. En slik gradvis tilnærming førte til et stort innslag av valgfrie former. For å gjøre overgangen lettere, ble det i mange tilfeller mulig å velge mellom tradisjonelle og tilvante former på den ene siden, radikale og talemålsnære på den andre (se eksempelsetningene nedenfor).

Fra tilnærming til likestilling

Denne såkalte samnorskpolitikken nådde høydepunktet sitt rundt midten av 1900-tallet (med en rettskrivningsreform i 1938, som først etter krigen ble gjennomført for alvor). Men den møtte så sterk motstand særlig på bokmålsiden at den gradvis ble avviklet i siste del av århundret. I 2002 fastslo Stortinget formelt at tilnærmingspolitikken var oppgitt, og at bokmål og nynorsk skulle leve videre som to likestilte norske skriftspråk. Bokmålet fikk en konsoliderende rettskrivningsendring i 2005, som aksepterte de tilnærmingformene som hadde slått igjennom i allmenn bruk, men tok ut de andre – valgfriheten er altså blitt noe redusert, men den faktiske formvariasjonen i bokmålet er fremdeles ganske stor. Nynorsken er inne i en lignende prosess, men har ikke fullført den ennå.

Vi kan vise noen karakteristiske forskjeller mellom de ulike variantene gjennom en “demonstrasjonsetning”:

Tradisjonelt bokmål: *Jeg kommer med melk og vann, og hører at hun går først fram over broen.*

Tradisjonell nynorsk: *Eg kjem med mjølk og vatn, og høyrer at ho gjeng fyrst fram yver brui.*

Radikalt bokmål: *Jeg kommer med mjølk og vatn, og hører at ho går først fram over brua.*

Radikalt nynorsk: *Eg kjem med mjølk og vatn, og hører at ho går først fram over brua.*

Vanlig bokmål i dag: *Jeg kommer med melk og vann, og hører at hun går først fram over brua.*

Vanlig nynorsk i dag: *Eg kjem med mjølk og vatn, og høyrer at ho går først fram over brua.*

Mål og mening er skrevet på nynorsk, og peker på et gjengangerproblem i den norske språksituasjonen: Nynorsken er formelt likestilt med bokmålet, sist bekreftet i en lov om språkbruk i staten fra 1980 med ganske detaljerte regler for hvordan dette skulle

praktiseres. Men i praksis blir nynorsken sjelden brukt og dermed lite synlig. De siste tiårene har regjeringene stadig sterkere gått inn for å styrke nynorsken, og blant annet vedtatt at minst 25 % av alt skriftlig tilfang fra statlige organ skal være på nynorsk (**analogt med et tidligere vedtak om språket i Norsk rikskringkasting**, som også ideelt sett skal fordele seg slik, men det er aldri blitt oppnådd i praksis).

Mål og mening signaliserer på en lang rekke måter at denne situasjonen med to likestilte norske skriftspråk og språkkulturer skal betraktes som permanent og bevares med en energisk politikk. Det blir skissert mange tiltak, fra sterkere satsing på språklig likestilling i det offentlige, til økonomisk støtte til en lang rekke tiltak som tar sikte på å styrke nynorsk som språk på mange sektorer. Departementet signaliserer også at arbeidet med en konsolidering av nynorsk rettskrivning, med mindre valgfrihet enn i dag, skal fortsette i regi av Språkrådet. Dette vil likevel ikke skje før Stortinget har drøftet meldingen.

3. Andre språk i Norge

Norge er et av verdens mer homogene land språklig, liksom Danmark. Men vi har noen gamle minoritetsspråk i nord: samisk og kvensk. Samisk er egentlig et samlenavn på flere beslektede, men innbyrdes uforståelige språk. Den dominerende varianten er nord-samisk i Finnmark og Nord-Troms og i tilgrensende områder av Sverige og Finland. Små og truede språk er lulesamisk (Tysfjord i Nordland) og sørsamisk (brukt av reindriftssamer sør i Nordland og i Trøndelag).

Norge førte lenge en utryddelsespolitikk mot disse språkene, men etter 1970 har den slått om i sin motsetning. Vi fikk en samelov med språkparagrafer i 1992, og samisk er nå

offisielt språk (ved siden av norsk) i flere kommuner i de områdene der det blir brukt. I 1989 fikk landet et valgt og rådgivende sameting, som også Finland og Sverige har, og det er bygd opp et språkbyråkrati av lignende slag som det majoritetsspråkene i Norden har, om enn mindre omfattende. Det er også bygd opp utdannings- og kulturinstitusjoner der disse språkene er i bruk.

Kvener er ætlinger av finske innvandrere fra tidligere århundrer i Finnmark. Deres språk, som stammer fra nordfinske dialekter, men har stått under innflytelse fra norsk, er også blitt hardt undertrykt, og selve begrepet “kven” ble lenge opplevd som stigmatiserende. I de siste par tiår har også denne folkegruppen organisert seg og kjempet for anerkjennelse. I 2005 fikk kvensk anerkjennelse som nasjonalt minoritetsspråk i Norge. Liksom samene har kvenene nå dannet et språkinstitutt og et språkråd med offentlig støtte.

Andre språk som har levd på et eksistensminimum i Norge er romani, språket til den kanskje mest diskriminerte og forfulgte folkegruppen i norsk historie, tatere eller “reisende”, og romanes, et beslektet språk som blir brukt av sigøynerne eller romfolket. *Mål og mening ønsker å føre videre en politikk for å støtte og styrke disse minoritetsspråkene og gi dem offisiell status.*

Norge har tilsluttet seg den europeiske konvensjonen for mindre brukte språk, og det forplikter. Et tiltak som blir varslet i *Mål og mening*, er å gi offisiell status til norsk tegnspråk, liksom Finland allerede har gjort for det finske tegnspråket. Et annet tiltak er å gi statens offisielle språkorgan, Språkrådet, ansvar ikke bare for styrking av norsk språk, men også for de forskjellige språkminoritetene i landet, inklusive de nyere “innvandrene”, og deres språklige rettigheter og vilkår.

4. Og videre?

Mål og mening er på mange måter et imponerende dokument, både når det gjelder faglig nivå og i den grundige kartleggingen av språklandskapet i Norge og delvis også resten av Norden. Blant annet inneholder den en problematisering av språklige maktforhold som ikke er vanlig i denne genren, den tar opp spørsmålet om språklige rettigheter, går grundig inn på emner som utvikling av språkteknologi, støtte til produksjon av litteratur, språklig dokumentasjon (store ordboksverk og elektroniske tekstkorpus), styrking av arbeidet for godt og klart språk i det offentlige, nordisk samarbeid om styrking av det nordiske språkfelleskapet.

Språkrådet blir grundig drøftet, og foreslått tillagt et vesentlig større ansvarsområde enn hittil; det har så langt mest (men ikke bare) vært et normerings- og språkdyrkingsorgan. De konkrete forslagene til tiltak i meldingen er påstått å ligge like under 100 (denne forfatteren har ikke talt dem). Det største (og dyreste) enkelttiltaket er etableringen av en norsk språkbank, et omfattende språkteknologisk ressurscenter. Ingenting av dette blir det plass til å beskrive nærmere her.

De konkrete tiltakene som blir foreslått, er altså svært omfattende, og vil nødvendigvis måtte koste penger.

Kritikk

Meldingen har ikke møtt noen særlig kritikk i samfunnet; den kritikken som har vært, kommer fra talspersoner for de ulike interessene som meldingen berører, som synes det er for mange honnørord og for lite av forpliktende utsagn. De vil se pengene før de tror noe. Dette er typiske reaksjoner på det aller meste som kommer fra regjeringshold. Men det er rimelig å tro at med mer konkrete

te forslag til reguleringer og påbud, bl.a. i form av en språklov, ville uenighetene i samfunnet komme sterkere fram og temperaturen i debatten øke. Dette kan skje i de nærmeste årene, om regjeringen følger opp slik den sier den vil gjøre.

Behandlingen i Stortinget

Det er vanskelig å tro at et slikt dokument kunne bli laget og presentert av en annen regjering enn en som har forankring i det politiske sentrum og på venstresiden, som i stor grad har sammenfallende syn på disse spørsmålene.

Den nåværende norske regjeringen er som kjent “rødgrønn” og har flertall på Stortinget, men den er på mange måter hardt presset, og de mer høyreorienterte partiene kan godt vinne neste stortingsvalg, som skal holdes høsten 2009. Tradisjonelt er de mer lunkne til språkpolitikk i det hele, og særlig til å bevilge penger til kulturelle formål av denne typen.

Men det er nyanser også på den siden; de mer sentrumsorienterte partiene på høyresiden står således regjeringen nær i synet på disse spørsmålene. Derfor blir det spesielt interessant å følge behandlingen av meldingen i Stortinget.

Det blir viktig å merke seg hva opposisjonspartiene støtter av tiltakene i meldingen, og hva de distanserer seg fra. Kanskje det får betydning for valget – men det kommer naturligvis i alt overveiende grad til å dreie seg om helt andre ting enn språkpolitikk.

Lars S. Vikør (f. 1946) er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet Oslo og hovedredaktør for *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*, som skal være fullført i tolv bind i 2014.